INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA MANIPULYATIV NUTQNING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI: NAZARIY TAHLIL

Ilmiy rahbar: **Sevaraxon Kurbanova**
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Qosimjonova Zebiniso
Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz tili va adabiyoti fakulteti, Xorijiy til va adabiyot yo‘nalishi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23613787

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida manipulyativ nutqning psixolingvistik xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Manipulyatsiya va ishontirish tushunchalari o‘rtasidagi farq, nutq orqali insonning fikrlashi, hissiyoti va qarorlariga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Emotsional-baholovchi leksika, presuppozitsiya, implikatura, metafora, takrorlash va axborotni tanlab taqdim etish kabi vositalarning muloqotdagi vazifasi mavjud ilmiy adabiyotlar asosida yoritiladi. Maqola nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, yangi empirik tajriba yoki statistik natijalarni da’vo qilmaydi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, nutqiy manipulyatsiya, ishontirish, emotsional leksika, presuppozitsiya, implikatura, pragmatika, ingliz tili, o‘zbek tili.

ABSTRACT

This article provides a theoretical analysis of the psycholinguistic features of manipulative speech in English and Uzbek. It examines the distinction between manipulation and persuasion and considers how speech can influence human thought, emotions, and decision-making. The communicative functions of emotional and evaluative vocabulary, presupposition, implicature, metaphor, repetition, and selective presentation of information are discussed on the basis of existing academic literature. The article is a theoretical review and does not claim to present new empirical experiments or statistical findings.

Keywords: psycholinguistics, speech manipulation, persuasion, emotional vocabulary, presupposition, implicature, pragmatics, English, Uzbek.

Kirish

Til insonlar o‘rtasida axborot almashish vositasi bo‘lish bilan birga, ularning fikrlashi, hissiy munosabati va qarorlariga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ham ega. Kundalik muloqotda so‘zlovchilar o‘z fikrlarini tushuntirish, boshqalarni ishontirish yoki muayyan harakatga undash uchun turli lingvistik vositalardan foydalanadilar. Ayrim vaziyatlarda esa ta’sir ko‘rsatish maqsadi ochiq ifodalanmaydi; xabarni tanlab taqdim etish, hissiy baholash yoki bilvosita ma’no orqali suhbatdoshning talqiniga ta’sir qilinishi mumkin. Bu holat nutqiy manipulyatsiyani o‘rganishni dolzarb qiladi.

Lingvistik manipulyatsiya tilshunoslik, pragmatika, diskurs tahlili va psixologiya kesishmasida o‘rganiladigan murakkab hodisadir. Agadzhanyan (2023) ushbu yo‘nalishdagi nazariy yondashuvlarni umumlashtirib, manipulyativ ta’sirning fanlararo xususiyatini ta’kidlaydi. Humă (2023) esa ishontirishni faqat alohida til birliklarining ta’siri bilan cheklamasdan, tabiiy muloqotdagi o‘zaro munosabat va nutqiy harakatlar orqali tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida manipulyativ nutqning psixolingvistik jihatlarini nazariy jihatdan yoritish, uning muhim lingvistik vositalarini tavsiflash hamda ikki til materiallarini qiyosiy o‘rganish uchun metodologik yo‘nalishlarni belgilashdan iborat.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, tavsifiy tahlil, nazariy umumlashtirish va qiyosiy yondashuv tamoyillaridan foydalanildi. Manipulyativ ta'sir, ishontirish va bilvosita kommunikatsiya haqidagi tadqiqotlar ko'rib chiqilib, ularning asosiy tushunchalari umumlashtirildi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega: unda alohida matnlar korpusi tuzilmagan, ishtirokchilar bilan tajriba o'tkazilmagan va statistik natijalar olinmagan. Shu bois xulosalar mavjud ilmiy adabiyotlar doirasida talqin qilinadi.

1. Nutqiy manipulyatsiya va ishontirish tushunchalari

Nutqiy manipulyatsiyani til vositalari orqali suhbatdoshning qarashlari, hissiy munosabati yoki xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan kommunikativ jarayon sifatida tavsiflash mumkin. Uning ayrim ko'rinishlarida ta'sir maqsadi to'liq ochiq aytilmaydi yoki axborot bir tomonlama taqdim etiladi. Biroq har qanday ishontirish, baholash yoki hissiy ifodani manipulyatsiya deb hisoblash ilmiy jihatdan asosli emas.

Ishontirish ko'pincha dalillar, izohlar va ochiq fikr almashish orqali amalga oshadi. Manipulyativ muloqotda esa ba'zan muhim ma'lumotni yashirish, noaniq ifodadan foydalanish yoki suhbatdoshning xulosasiga bilvosita ta'sir qilish kuzatilishi mumkin. Reboul (2021) so'zlovchi tom ma'noda rost gapirgan holda ham yetarlicha ma'lumot bermaslik yoki bilvosita xulosa uyg'otish orqali tinglovchini chalg'itishi mumkinligini tahlil qiladi.

Shuning uchun manipulyatsiyani aniqlashda faqat bitta so'z yoki grammatik shaklga tayanish yetarli emas. So'zlovchining maqsadi, muloqot vaziyati, taqdim etilgan dalillar va tinglovchi chiqarishi mumkin bo'lgan xulosa birgalikda ko'rib chiqilishi kerak. Abrahamyan (2020) ingliz siyosiy diskursida manipulyativ strategiyalarni tahlil qilib, ularning nutqiy vazifa va kontekst bilan bog'liqligiga e'tibor qaratadi.

2. Manipulyativ nutqning psixolingvistik mexanizmlari

Psixolingvistika tilning inson tomonidan idrok etilishi, tushunilishi va ishlab chiqarilishini o'rganadi. Nutqiy ta'sir ham til birliklarining o'zi bilangina emas, balki tinglovchining oldingi bilimlari, kutishlari, hissiy holati va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq. Shu sababli bir xil xabar turli insonlar tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin.

Birinchi muhim mexanizm — emotsional ta'sir. Ijobiy yoki salbiy baho bildiruvchi so'zlar tinglovchining e'tiborini muayyan jihatga yo'naltirishi mumkin. Masalan, hodisani "muhim imkoniyat" yoki "jiddiy xavf" deb atash auditoriyada turlicha munosabat uyg'otadi. Biroq bunday birliklarning mavjudligi o'z-o'zidan manipulyatsiyani isbotlamaydi; ularning vazifasi kontekst va dalillarning haqqoniyligi asosida baholanadi.

Ikkinchi mexanizm — presuppozitsiya, ya'ni gapda oldindan ma'lum yoki qabul qilingan deb ko'rsatiladigan taxmin. Bunday taxmin asosiy xabarning tarkibida alohida muhokama qilinmasligi mumkin. Uchinchi mexanizm — implikatura, ya'ni aytilgan gapdan kontekst yordamida chiqariladigan bilvosita xulosa. Reboul (2021) implikatura va yetarlicha ma'lumot bermaslik orqali tom ma'noda rost bo'lgan gap ham chalg'ituvchi talqin tug'dirishi mumkinligini ko'rsatadi.

To'rtinchi mexanizm — diqqatni tanlab yo'naltirish. Xabarning ayrim jihatlarini ta'kidlash, boshqalarini esa tilga olmaslik tinglovchining umumiy tasavvuriga ta'sir qilishi mumkin. Humă (2023) ishontirishni tabiiy muloqotdagi ketma-ket nutqiy harakatlar, ijtimoiy majburiyatlar va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlar bilan birgalikda tahlil qilishni taklif etadi. Bu yondashuv manipulyativ ta'sirni faqat so'zlar ro'yxati orqali aniqlashning cheklanganligini ko'rsatadi.

3. Manipulyativ nutqning asosiy lingvistik vositalari

Emotsional va baholovchi leksika. "Ajoyib", "xavfli", "mas'uliyatsiz" yoki "eng yaxshi" kabi birliklar shaxs, hodisa yoki taklifga muayyan baho beradi. Ular dalil bilan asoslangan tavsifda ham, bir tomonlama ta'sir o'tkazishga qaratilgan nutqda ham uchrashi mumkin.

Presuppozitsiya va implikatura. Gapning bevosita mazmunidan tashqari, uning tarkibida oldindan qabul qilinayotgan taxmin yoki kontekstdan chiqariladigan xulosa bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda tahlilchi aynan nima aytilgani va tinglovchi nimani xulosa qilishi mumkinligini farqlashi lozim.

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.

Metafora va obrazli ifodalar. Metaforalar murakkab hodisalarni tanish obrazlar orqali tushuntirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ular voqelikning ayrim jihatlarini kuchaytirib, boshqalarini e'tibordan chetda qoldirishi mumkin. Takrorlash va urg'u esa muayyan xabarni auditoriya e'tiborida saqlashga xizmat qilishi mumkin, ammo takrorlangan fikrning o'zi dalil o'rnini bosa olmaydi.

Avtoritetga murojaat qilish. Mashhur shaxs yoki tashkilot fikriga tayanish xabarning ishonchliligi haqidagi tasavvurga ta'sir qilishi mumkin. Bunda manbaning mavzuga aloqadorligi va keltirilgan fikrning dalillar bilan tasdiqlanganligi muhim. Ushbu vositalar alohida yoki birgalikda ishlatilishi mumkin; ularning manipulyativ vazifasi esa faqat kontekstual tahlil orqali aniqlanadi.

4. Ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy o'rganish imkoniyatlari

Ingliz va o'zbek tillaridagi manipulyativ nutqni qiyosiy o'rganish umumiy lingvistik mexanizmlar va muayyan ijtimoiy-madaniy sharoitlarda yuzaga keladigan farqlarni aniqlash imkonini beradi. Har ikki tilda baholovchi leksika, bilvosita ma'no, presuppozitsiya, metafora va takrorlash kabi hodisalarni tahlil qilish mumkin. Biroq tillar o'rtasidagi farqlarni oldindan qat'iy belgilash to'g'ri emas; ular aniq matnlar va bir xil tahlil mezonlari asosida tekshirilishi kerak.

Abrahamyan (2020) ingliz siyosiy diskursidagi manipulyativ strategiyalarni o'rgangan. Ashurov (2025) esa ingliz va o'zbek diskursidagi manipulyativ til strategiyalarini sud-lingvistik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilgan. Ushbu ishlar mavzuning dolzarbligi va ikki tilni qiyosiy o'rganish imkoniyatini ko'rsatadi. Shunga qaramay, alohida tadqiqot natijalarini barcha muloqot turlariga yoki barcha til sohiblariga umumlashtirish uchun qo'shimcha dalillar zarur.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ikki tildagi reklama, yangiliklar, siyosiy nutqlar yoki ijtimoiy tarmoq xabarlaridan iborat materiallar tanlanishi mumkin. Matnlar bir xil mezonlar asosida tahlil qilinib, emotsional birliklar, presuppozitsiyalar, implikaturalar va metaforalarning vazifasi solishtiriladi. Agar miqdoriy xulosalar chiqarish ko'zda tutilsa, material tanlash tamoyillari, kodlash mezonlari va hisoblash usullari aniq ko'rsatilishi lozim.

Xulosa

Nazariy tahlil nutqiy manipulyatsiya tilshunoslik va psixolingvistika kesishmasida o'rganiladigan murakkab hodisa ekanini ko'rsatadi. Emotsional-baholovchi leksika, presuppozitsiya, implikatura, metafora, takrorlash va axborotni tanlab taqdim etish tinglovchining talqiniga ta'sir qilishi mumkin. Biroq ushbu vositalarning mavjudligi o'z-o'zidan manipulyatsiya mavjudligini anglatmaydi. Ularning kommunikativ vazifasi so'zlovchining maqsadi, kontekst va axborotning ishonchliligi bilan birgalikda baholanishi kerak.

Ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganish uchun turli janrlardagi matnlarni tizimli tanlash, umumiy tahlil mezonlarini belgilash va nazariy taxminlarni empirik materiallar bilan tekshirish zarur. Ushbu yondashuv nutqiy ta'sir mexanizmlarini chuqurroq anglash, media savodxonlikni rivojlantirish va muloqotdagi yashirin taxminlarni tanqidiy baholashga yordam berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Agadzhanyan, R. V. (2023). Linguistic Manipulative Influence: A Theoretical Review. Philology. Theory & Practice, 16(3), 765–772. https://doi.org/10.30853/phil20230151
2. Abrahamyan, S. (2020). Peculiarities of Manipulative Strategies in English Political Discourse. Armenian Folia Anglistika, 16(1(21)), 66–81. https://doi.org/10.46991/AFA/2020.16.1.066
3. Humă, B. (2023). Language and persuasion: A discursive psychological approach. Social and Personality Psychology Compass, 17(6), e12755. https://doi.org/10.1111/spc3.12755
4. Reboul, A. (2021). Truthfully Misleading: Truth, Informativity, and Manipulation in Linguistic Communication. Frontiers in Communication, 6, 646820. https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.646820
5. Ashurov, B. (2025). Forensic Linguistic Investigation of Manipulative Language Strategies in English and Uzbek Discourse. Philology Matters, Series D, Issue 2, 101–117. https://doi.org/10.36078/987655226

© 2026 International Conference on Artificial Intelligence and Applications . All Rights Reserved.